

С.С.Ковальчук, канд. екон. наук, доц.

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПРОЦЕСІ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто питання зміцнення фінансової системи держави як умови реалізації національних економічних інтересів, забезпечення інтегральних потреб суспільства. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення бюджетної політики, оздоровлення державних фінансів.

The questions of reinforcement of financial system of the country as the condition of realization of national integral needs of the society are considered. Proposals of improvement of budget policy are formulated.

Стан і напрями розвитку фінансової системи безпосередньо відображається на реалізації економічних інтересів різних суб'єктів господарювання. Найбільш тісним має бути взаємозв'язок між фінансовою системою та національними економічними інтересами, в основі яких лежать інтегральні потреби суспільства та способи їх реалізації. Причому, фінансова система, покликана забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи, має відрізнятися такими специфічними і водночас фундаментальними рисами як: збалансованість, стійкість до внутрішніх чи зовнішніх негативних впливів. Саме в цьому контексті зміцнення фінансової системи країни необхідно розглядати як чинник реалізації національних економічних інтересів.

Проблема розбудови і дієздатності фінансової системи, пошук шляхів її зміцнення висвітлюється в працях В. Базилевича, Л. Безчасного, І. Бінька, О. Василенка, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Єрмошенка, П. Єщенко, В. Кваснюка, В. Лагутіна, І. Лютого, А. Соколовської, А. Чухна, В. Федосова, А. Філіпенка й інших вітчизняних вчених. Об'єктом їхнього аналізу є здебільшого окремі елементи фінансової системи (бюджетно-податковий механізм, боргова політика держави, грошово-кредитні важелі, фінансові ринки й інституції, банківська система, фінансова стратегія розвитку в макроекономічному аспекті тощо).

Проте, вирішення цілої низки теоретичних і прикладних проблем її дослідження далеке від завершення. Тим більше, цей досить складний процес виходить за межі суто економіко-теоретичних параметрів, щодо яких існують різні, неоднозначні оцінки.

Фінансова система України багаторівнева: поряд із загальнодержавними фінансами, функціонують фінанси місцевих органів влади, підприємницьких структур, домогосподарств, громадських організацій і недержавних фондів. Кожному з її складових елементів притаманна взаємодія в ланцюгу доходи-витрати та способів їх формування, опосередкованого правовим та інституціональним забезпеченням. Зрозуміло, що вона не можлива без гармонійного взаємозв'язку з належного розвитку грошової, бюджетної, кредитної, страхової та валютної підсистем.

Беззаперечно й те, що стан державної фінансової системи, обсяг її ресурсів значною мірою залежить як від політики держави так і результатів діяльності різних сфер, галузей, суб'єктів господарювання. У свою чергу стабільний динамічний економічний розвиток потребує наукової розробки та практичної реалізації комплексної програми зміцнення фінансової системи. Досягнення достатньо високого рівня розвитку останньої характеризується збалансованістю, якістю агрегованої сукупності фінансових методів, важелів, інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників, здатністю забезпечувати захист національних економічних інтересів [1, с. 33-34].

Реформування фінансової системи в цілому пов'язане зі становленням адекватного ринковим вимогам інституційного середовища і потребує насамперед перегляду та внесення кардинальних змін до її нинішньої нормативно-законодавчої бази. Остання далеко не по-

вністю відповідає принципам комплексності, системності та впорядкованості. Не випадково не прослідковується взаємозв'язок розвитку податкового, бюджетного, валютного, грошово-кредитного, банківського, страхового, інвестиційного й інших фінансових сегментів, що складають цілісну систему, покликану захищати національні економічні інтереси. Законодавче забезпечення ринкових перетворень відрізняється непослідовністю. Окремі його акти та механізми реалізації нерідко суперечать один одному, що не сприяє збільшенню й раціональному використанню фінансових ресурсів на потреби зростання реального сектора економіки, вирішення назрілих соціальних проблем.

Одним із найвпливовіших інструментів реалізації національних економічних інтересів вважається державний бюджет за умов його реалістичності та збалансованості. Бюджетна політика має бути націленою не на інтереси політичної кон'юнктури, а забезпечувати перерозподіл фінансових ресурсів для виконання державною закріплених за нею соціально-економічних функцій. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення бюджетних відносин, комплексна перебудова механізму формування і використання фінансових коштів.

У світовій практиці є різні підходи до будови бюджетної системи. Проте, виходячи із загальнонаціональних позицій, для всіх країн з розвинутою ринковою економікою основоположним у цьому процесі є використання принципу поєднання централізованих і децентралізованих фондів. Головна проблема полягає у досягненні оптимального співвідношення між бюджетною централізацією та децентралізацією, тобто узгодження державних і регіональних, місцевих бюджетів. Не менш важливого значення надається визначенню самого характеру взаємовідносин між бюджетами різних рівнів. Ідеться про те, чи функціонуватиме цілісна єдина бюджетна система, чи кожен бюджет буде автономним з власною доходною базою, напрямками видатків і широкими правами.

Визнано, що автономність місцевих бюджетів є ознакою не політичної спрямованості, а економічної доцільності. За цих умов кожен регіон прагнути самостійно задовольнити свої потреби і водночас може бути впевнений, що додатково вишукані його резерви не вилучатимуться і не впливатимуть на подальші відносини з бюджетами вищих регіонів. Якщо на місцях немає стимулів до зростання прибутків, то і центральні державні структури не зможуть їх встановити, а головне – реалізувати.

Сьогодні ще рано говорити про утвердження автономності місцевих бюджетів в Україні. У цьому напрямі зроблено лише перший крок, оскільки прийняті принципи формування бюджетної системи – єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності та самостійності бюджетів – не спроможні забезпечити такий ступінь автономності, який би виражав економічну і фінансову самостійність регіонів. Не вирішені питання щодо чіткого визначення основ і ступеня розмежування ланок бюджетної системи, їхніх функцій. Досить велика частка національного доходу проходить через централізова-

ний (державний) бюджет, ускладнює, перевантажує його і не сприяє раціональному використанню наявних фінансових ресурсів. Інакше кажучи, тут ми прямуємо найпростішим і водночас нераціональним шляхом. Звичайно, найлегше застосовувати один уніфікований підхід до розробки бюджетів на всіх рівнях управління без належної диференціації, без достатнього врахування можливостей, потреб і перспектив розвитку кожного регіону країни.

Порядок бюджетотворення, що діє в нашій країні, застарів і повністю себе вичерпав. Тут потрібен новий комплексний підхід, що насамперед передбачає:

- ✓ ведення безперервного довго- і середньотермінового бюджетного планування, що стало б базою розробки річних бюджетів;
- ✓ виділення в бюджетній політиці стратегічних цілей і їхню послідовну реалізацію;
- ✓ органічне поєднання бюджетного планування з програмою соціально-економічного розвитку в цілому й інвестиційною зокрема.

Для того щоб реально реформувати економіку й отримати бажані кінцеві фінансові результати, особливо увага має бути приділена бюджетному плануванню. Лише тоді можна сподіватися на суттєві зміни у формах фінансової політики, поставити на наукову основу обґрунтування концепції консолідованого бюджету. Це передбачає передусім формування і затвердження фінансових планів, які мають розраховуватися за укрупненими показниками фінансової діяльності на всіх рівнях господарювання. Контрольні показники, ліміти і державні замовлення мають розроблятися одночасно зі складанням фінансових планів, визначенням джерел фінансових коштів, тривалих (стабільних або диференційованих) економічних нормативів, цін.

Серцевиною фінансового планування є зведений фінансовий баланс держави, покликаний забезпечити узгодження матеріально-речових і грошово-фінансових пропорцій суспільного відтворення. Його розробка надає бюджету статусу головного, стрижневого балансу. Ідеться про баланс формування і витрачання централізованого грошового фонду країни у взаємозв'язку з рухом фінансових коштів усіх учасників суспільного виробництва.

Впровадження в економіку країни господарського механізму, який відповідає вимогам переходу до ринку, передбачає необхідність розробки нових методів фінансового планування на всіх рівнях управління. Зміни в умовах планування на зведеному рівні передбачають:

- ✓ повну самостійність у використанні власних коштів і відповідальність підприємств за результати фінансово-господарської діяльності. Впровадження податкових принципів розподілу прибутку виводить з-під централізованого контролю значну частину ресурсів господарства і зменшує обсяг інформації та розрахунків, які подаються до центральних планових органів;
- ✓ розширене використання товарно-грошових відносин вимагає від центральних економічних відомств розробки методів збалансованого платоспроможного попиту з матеріальним покриттям у сфері виробництва і споживання. При цьому в міру розвантаження верхніх урядових ланок від поточних завдань оперативного планування і управління фінансами міністерств і відомств, бюджетної системи створюється необхідність переходу на середньотермінове планування і довготермінові прогнози;
- ✓ з розвитком теорії середньо- і довготермінового фінансового планування має визначитися мінімальна потреба в бюджетних і кредитних ресурсах, необхідних для покриття видатків держави відповідно до завдань, визначених у концепції соціально-економічного розвитку.

ку. Такі завдання мають укрупнюватися, визначати динаміку зростання і головні показники фінансово-кредитної системи, зокрема бюджету.

Як відомо, стан бюджету може характеризуватися балансом доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками або, навпаки, видатків над доходами. Найбільш оптимальним і прийнятним для будь-якої країни є збалансованість доходів і видатків бюджету. Перевищення доходів над видатками (профіцит) означає надійну фінансову стабільність держави, але воно не може бути суттєвим і тривалим, оскільки немає сенсу збирати зайві податки. Найгострішою і складною є тут проблема бюджетного дефіциту (перевищення видатків бюджету над його доходами).

За своєю природою бюджетний дефіцит як і будь-яка інша економічна категорія має певний інтервал дії. Останній визначається з одного боку законами зростання вартості (капіталу), з іншого – законами інфляції. Якщо бюджетний дефіцит тяжіє до законів зростання вартості, то він об'єктивно набуває активної економічної форми, якщо до законів інфляції – пасивну. Звідси й витікає визначення головного змісту його регулювання. Важливо, щоб в умовах наявного потенціалу за допомогою фінансових маневрів активною та пасивною формами дефіциту не тільки ефективно пристосуватись до тенденцій зростання граничних витрат виробництва, а й належним чином стимулювати соціально-економічний розвиток.

Бюджетний дефіцит не обов'язково відноситься до надзвичайних чи виключних подій: не можливо назвати країну, яка б його не мала в ті чи інші періоди своєї історії. Якщо держава не спроможна ліквідувати дефіцит свого бюджету, то постає питання про допустимість його межі. Як переконує світовий досвід, нормально економіка функціонує при бюджетному дефіциті на рівні двох відсотків від валового національного продукту і не має ознак фінансової кризи. І в такому випадку проблема зводиться до вміння ефективного управління бюджетним дефіцитом, що, зокрема, передбачає: селективне використання всіх джерел його фінансування (грошова емісія, внутрішні та зовнішні запозичення тощо); визначення оптимальної величини державного сектору економіки (саме він покладає левову частку навантаження на бюджет) і розробки основи механізму його функціонування в ринкових умовах; створення необхідних умов забезпечення нормального наповнення бюджету (враховуючи легалізацію тіньової економіки, розширення поля оподаткування, посилення відповідальності за несплату податків та інші нововведення).

Дефіцит державного бюджету, як відомо, негативно впливає на відтворювальний процес в економіці. Проте, чималі його розміри в окремих країнах з розвинутою ринковою системою (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, США), по суті є нейтральними щодо економічного зростання, добробуту населення.

За наявності дефіциту державного бюджету виникає борг. І чим тривалішим є термін дефіциту, тим більшим стає державний борг. Не випадково у загальноновживаному значенні державний борг розглядається як сума всіх минулих непогашених дефіцитів державних бюджетів країни.

Станом на 1 січня 2005 р. офіційно державний борг України сягав 14,6 млрд дол. США, у тому числі внутрішній – 4,0 млрд дол. і зовнішній – 10,6 млрд дол. Як бачимо, обсяг зовнішнього державного боргу становив 72,7 % загальної його величини. Упродовж 2000-2004 рр. він зменшився на 1,8 млрд дол., а відносно валового внутрішнього продукту скоротився з 39,5 до 21,3 % [2].

Порівняно з іншими державами ми маємо на душу населення невеликий зовнішній борг. Але проблематичність

полягає не просто в тому, що він існує. Важливо мати власні реальні кошти на його погашення й утримання. З огляду на це платоспроможність нашої країни значно залежить від кон'юнктури світового ринку, особливо враховуючи переважно сировинну структуру експорту.

Для зміцнення фінансової системи доцільно використовувати досвід зарубіжних країн у регулюванні державою процесу розміщення капіталів у галузях, покликаних забезпечувати визначену стратегію розвитку, що найбільш повно відображає національний економічний інтерес. Наприклад, у Франції, ФРН і Нідерландах у періоди кризових ситуацій досить жорстко ставилися зобов'язання комерційним банкам третину своїх капіталів спрямовувати на виробництво продовольства, житла, електроенергетичної, експортноорієнтованої продукції. У США комерційні банки, які займалися довготерміновим інвестуванням, автоматично через облікові ставки отримували пільги від федеральної резервної системи. У Японії названі фінансові установи не менше половини власних ресурсів не лише спрямовували на інвестування інноваційних проектів. Вони зобов'язувалися (звичайно на вигідних для себе умовах) зберігати більшу частину грошових засобів у Центральному інвестиційному банку, який активно їх використовував для розвитку економіки.

Загалом комерційні банки можуть забезпечувати інвестиційні процеси у таких напрямках:

- ✓ обслуговування руху грошей, що належать клієнтам і призначені для інвестицій;
- ✓ акумулювання заощаджень і спрямування їх на ринок цінних паперів;
- ✓ вкладення в інвестиційні проекти як власних, так і залучених коштів [3, с. 28].

Проте, банківська система України нині діє переважно в першому напрямі. Розвиткові же двох інших перешкоджає низка проблем, пов'язаних передусім з термінами та вартістю кредитів. Надання довготермінових

кредитів – рідкісний випадок для українського банківського сектору. Основна причина полягає у невисокій питомій вазі довготермінових коштів у пасивах банків і надзвичайно високі ризики довготермінового кредитування. Розв'язати цю проблему вдається лише окремим банкам, які набули статусу агентів з обслуговування кредитних траншів для середнього й малого бізнесу, міжнародних фінансових організацій тощо.

Упродовж останніх чотирьох років помітно зменшилася облікова ставка і знизилася загальна ставка резервування, що призвело до падіння також відсоткової ставки комерційних банків за кредити. Водночас відбулися позитивні зміни в обсягах і структурі кредитування. Загалом у 2004 р. банківська сфера надала кредитів на суму 98668 млн грн., що в 3,2 рази більше, ніж у 2000 р. [4, 26]. Проте зі значно меншим бажанням кредитується інноваційні процеси. Це пояснюється насамперед високою ризикованістю витрат і невизначеністю рівня дохідності.

Отже, завдання підвищення ролі банків в інвестиційних процесах має вирішуватися як комплексна загальноекономічна проблема, складова зміцнення фінансової системи. Ідеться про активізацію макроекономічних стимулів: зменшення податків на виробничу діяльність і фонд заробітної плати, вивільнення від оподаткування (можливо часткове) прибутків банків і підприємств, що спрямовуються у виробничі інвестиції, забезпечення правового захисту інтересів банків як кредиторів, створення гнучкої й ефективної інституційної системи мобілізації та розміщення позичкових капіталів.

1. Див.: Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: КНЕУ, 2001. 2. Офіційний сайт Міністерства економіки України. – www.me.gov.ua 3. Див.: Кузнєцова А.Я., Гірченко Т.Д. Фінансовий сектор України: стан та чинники дестабілізації // Банківська система в умовах трансформації фінансового ринку України : Мат. всеукр. наук. – практ. конф. – К.: Київ. нац. торг. – екон. ун-т. – 2003. 4. Україна у цифрах 2004. Статистичний довідник. – К.: Консультант, 2005.

Надійшла до редколегії 17.09.05